

Я.Г. Кучін, аспір.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ТРУДОВІ ТРАДИЦІЇ ТА МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Традиції – це своєрідне узагальнення соціальних норм, що передаються з року в рік, від покоління до покоління. Традиції виникають як багаторазове повторення норм. Існують традиції студентські, сільські, міські, сімейні, спортивні, трудові і ін. Наприклад, сімейні традиції – день народження, уродини, весілля. Трудові традиції – толока, суботник. Традиції значною мірою спрямовані на пристосованість людей до стійких, стабільних властивостей середовища. Це універсальний механізм, який завдяки історичному відбору людського досвіду, його зосередженості і просторово-часової трансмісії дозволяє забезпечити стійке адаптивне соціальне відтворення людей. Традиції можна диференціювати на загальнолюдські і локальні варіанти. Останні закріплюють життєвий досвід, відображаючи особливі умови існування в даному територіальному (природному і соціально-економічному) середовищі. Культурна традиція і сьогодні продовжує залишатися універсальним засобом забезпечення стабільності соціальних організацій.

Аналізується питання традицій у працях дослідників І. Суханова "Місце і роль традицій у розвитку соціалістичного суспільства", "Традиція в історії культури", "Звичаї, традиції і наступність поколінь"; В. Піменова "Про деякі закономірності в розвитку народної культури"; І. Дроздова "Чи є традиції ознакою нації?"; Є. Маркаряна "Вузлові проблеми теорії культурної традиції"; В. Плахова "Традиції і суспільство", "Стиль і традиція в розвитку культури"; І. Касавіна "Пізнання в світі традицій"; Є. Шацького "Утопія і традиція", "Людина і культурно-історична традиція"; В. Каїрова "Традиції і історичний процес".

В науковій літературі поняття "традиція", "звичай", "обряд" часто вживаються як синоніми, між ними немає чітких меж, деякі автори протиставляють їх, інші – поєднують звичай, ритуал та обряд як елементи традиції. За енциклопедичними виданнями – ритуал – це історично складена форма не інстинктивно передбаченої, соціально санкціонованої впорядкованої символічної поведінки, у якій спосіб і порядок виконання дій суворо канонізовані і не піддаються раціональному поясненню в термінах засобів і цілей. З поняттям "ритуал" тісно пов'язані поняття "церемонія", "обряд", "звичай", "етикет". Більшість дослідників розглядають ритуал як категорію поведінки, релігійного по характеру і з релігійною ціллю. Ритуал належить до сфери сакрального, нераціонального, неутилітарного, на протилежність... утилітарній, раціональній повсякденній діяльності. Трудові свята та обряди є органічною складовою святково-обрядової культури українського народу. Взаємозв'язок свят і праці має традиції, що сягають доісторичних часів. Традиційна трудова обрядовість тісно пов'язана з календарним циклом сільськогосподарських робіт. Обряди неодмінно супроводжували початок оранки, сівби, вигін худоби на пасовище, закінчення жнив тощо. У селянській сім'ї трудові традиції та обряди були справжньою школою трудового виховання для підростаючого покоління. У процесі виконання ритуальних дій дитина здобувала перші трудові навички. Усім розмаїттям своїх засобів трудові свята сприяли вихованню у молоді любові до нелегкої хліборобської праці, до землі, прищеплювали своєрідний "кодекс хліборобської честі". Трудова обрядовість на всіх етапах свого існування була одним із важливих елементів суспільного життя. При цьому її питома вага, сфера дій та функцій постійно змінювалась, трудові традиції та обряди українців зазнавали значного впливу релігії. Разом із тим, у них знайшли відображення як раціональне, так і чуттєве сприйняття дійсності, філософські та поетичні уявлення людей, елементи багатьох видів мистецтв. Сучасна система трудових свят та обрядовості – це професійні свята; трудові свята, пов'язані з окремими циклами сільськогосподарських робіт; свята трудових колективів та обряди вшанування трудівників; фольклорні свята праці, присвячені народним ремеслам тощо.

З нашої історії ми знаємо, що елементарні потреби людини – харчування, одяг, житло, народження і виховання дітей – зумовлювали пріоритети у виробничій діяльності. Безпосередня праця в полі чи ремісничій майстерні, забезпечення врожаїв та плодючості худоби, порятунок від хвороб – все це супроводжувалося обрядами, ритуалами, магічними

діями, спрямованими на досягнення успіху, подолання "злих сил", в яких уособлювалися серед іншого також об'єктивні труднощі й небезпеки, хисткість і непередбачуваність ситуацій. Характер цих обрядів впливав із світогляду, з віри у добрі та злі сили. Обрядовість, підпорядкована магії, з одного боку забезпечувала успіх трудових зусиль, а з другого – дарувала час на відпочинок, розраду і навіть розвагу (хоча обряд тоді сприймався не як розвага, а як дуже серйозна та навіть обов'язкова справа). Сама робота – фізична і навіть інтелектуальна – була, по суті, невід'ємною від обрядовості і віри в її магичну силу, що йде "зверху". Можна сказати, що й сама праця була обрядом, а обряд був роботою [5]. Традиції забезпечують стандартизацію і спадкоємництво життєвого досвіду людей як членів етнічної спільноти, їх етичних та естетичних ідеалів, культурних цінностей. Термін "традиції" трактується як соціальний і культурний спадок, що передається від покоління до покоління і відтворюється в певних суспільствах і соціальних групах протягом довгого часу. Традиції включають в себе об'єкти соціокультурного спадку (матеріальні і духовні цінності); процеси соціокультурного спадку; способи цього успадкування. В якості традицій виступають певні культурні зразки, інститути, норми, цінності, ідеї, звичаї, обряди, стилі і т.д. Традиції утворюють "колективну пам'ять" суспільства і соціальних груп, забезпечують їх самототожність і спадкоємність в їх розвитку. Соціальна і групова диференціація значно впливає на інтерпретацію і використання загальнонаціонального культурного спадку. Крім того окремі групи, класи, верстви суспільства мають свої власні традиції. Кожне покоління, отримуючи в своє розпорядження певну сукупність традиційних зразків, не просто сприймає їх і засвоює в готовому вигляді; воно завжди здійснює їх власну інтерпретацію і вибір. Ю. Бромлей визначає, що традиції, окрім звичаїв, включають передані від покоління до покоління історично складені і фіксовані суспільною свідомістю ідеї, знання, погляди, уявлення, смаки і т.д. Сукупність таких відмінних від звичаїв стійких компонентів суспільної свідомості і складає "традиції" у вузькому значенні даного терміну. При цьому одним з найбільш специфічних компонентів "традицій" виступають історичні традиції – пам'ять тієї чи іншої соціальної спільноти (у тому числі і етнічної) про важливі події її історичного минулого. Своєрідність цих традицій у тому, що їх зміст складає переважно одиничні факти (подійного характеру).

Автор статті "Філософський аспект осмислення поняття "Духовні традиції народу" дає визначення поняттю "традиції народу" – це стійкі явища суспільного життя, що складаються стихійно і функціонують на побутовому рівні, забезпечують стандартизацію і спадкоємництво життєвого досвіду, цілеспрямовано передаються від покоління до покоління.

Традиції, як найбільш стійкі компоненти культури, складові її каркасу, несуть основне етнічне навантаження. Найчастіше під цим терміном ми розуміємо або процес трансмісії культури, або просто культурний спадок. В суспільстві завжди, з одного боку, живуть традиції, успадковані від минулих поколінь, а з іншого – відбувається становлення нових традицій, що являють собою квінтесенцію досвіду сьогодення – досвіду, з якого будуть брати знання наступні покоління.

Процес виникнення нових традицій не можна фатально прив'язувати до загибелі старих традицій, оскільки між новими і старими традиціями можуть існувати органічні зв'язки, в результаті чого деякі традиції, виникнувши в далекому минулому, взагалі довго не зникають, а відповідно до нового суспільного буття, збагачуються і розвиваються як за змістом, так і за формою.

Категорія менталітет належить до числа глобальних психологічних універсалій, яка завжди вбирає у якості обов'язкового компонента залишки досвіду попередніх генерацій певної нації. У цьому зв'язку розгляд політичних настанов традиційної української ментальності має пролити світло й на сучасні реалії нашої дійсності. Наведемо кілька базових взаємопов'язаних особливостей традиційного політичного менталітету українства, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм, консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, загальна аполітичність, анархійність та ін.

Поява екзистенціального індивідуалізму, егоцентризму в українського селянства багато в чому спричиняється сприятливими кліматично-географічними умовами, які є одними з

найкращих в світі для ведення індивідуального хліборобського господарства фермерського типу. Іншим, глибинним джерелом індивідуалізму українського селянства є спільність української та індійської протокультури, яка обумовлює формування інтроверсивного типу особистості, схильного більше до індивідуальних форм співжиття. Однією з визначних характеристик українського менталітету є гуманізм українства, котрий був йому притаманний споконвічно принаймні з тих часів, коли ми маємо письмові джерела історії нашого народу. Витоками українського гуманізму, в першу чергу, слід вважати спосіб життя українця – хлібороба. Відомо, що хліб – товар особливого характеру, і для того, щоб виходити з цим товаром на зовнішні ринки, потрібні партнерські стосунки із сусідами, хліборобський спосіб життя українства був *"виробничою основою"* українського гуманізму. Перше специфічне, що ми відзначаємо – українська духовність пов'язана з хліборобським способом життя.

Друга риса української духовності тісно пов'язана з історичною долею народу. Вона склалась таким чином, що наші далекі предки уникнули в своєму розвитку класичного рабства з його віддаленими соціально-психологічними наслідками. Йдеться про надзвичайно суттєві деформації людської особистості, що переслідують європейську культуру в добу середньовіччя і на перших стадіях розвитку капіталізму на рівні широких соціальних верств. Як стверджує Ю. Білодід, особливі характеристики соціальної спільноти на теренах нашого краю не зазнали руйнівної дії класичного рабства. Особистість відносно вільно розвивалась, її прояви були притаманні не лише елітарним прошаркам суспільства, а й найширшим його верствам.